

УДК 37.091.2

ПЕДАГОГІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВУ В УРСР

Бабенко Леонід Вікторович
м.Кіровоград

У статті розглядається педагогічна система навчання учнів образотворчому мистецтву на основі аналізу наукових досліджень, а також програм, які діяли в Україні і містять новий матеріал із означеної проблеми. Визначаються напрямки, підходи, методики художньо-естетичного виховання засобами образотворчого мистецтва. Прослідковується загальний хід розвитку системи естетичного виховання та художнього навчання учнів. Піднімаються питання, які визначають як напрямки розвитку, так і цілі, завдання й методи навчання образотворчому мистецтву на сучасному етапі.

Ключові слова: образотворче мистецтво, методика викладання, реалістичне зображення.

Постановка проблеми. Для визначення напрямків, підходів, методик художньо-естетичного виховання засобами образотворчого мистецтва необхідно прослідкувати загальний хід розвитку системи естетичного виховання та художнього навчання учнів. Лише знаючи історію проблеми, можливо знайти відповіді на ті питання, які визначають як напрямки розвитку, так і цілі, завдання й методи навчання

образотворчому мистецтву на сучасному етапі.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання художньої творчості та навчання є предметом дослідження багатьох авторів. Так, А. В. Бакушинський досліджує художню творчість та виховання на матеріалі просторових мистецтв. Питаннями методики викладання образотворчого мистецтва займаються М. М. Ростовцев, Н. І. Лошаков, Є. П. Титов, Б. П. Юсов, І. П. Глінська та ін. Т. Б. Донцова виділяє специфічні дидактичні принципи передачі простору та об'єму в малюнках учнів.

Основні вимоги до викладання образотворчого мистецтва відображені в програмах для шкіл, які потребують детального аналізу з метою встановлення історії розвитку систем, підходів та методики викладання предмету.

Мета статті – розглянути і проаналізувати наукові дослідження, а також програми з образотворчого мистецтва для загальноосвітніх шкіл з даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. У перших навчальних програмах образотворчому мистецтву як засобу пізнання світу і ствердження людської особистості відводилося одне з головних місць: "Изобразительные искусства должны про-

питать собою всю жизнь ребенка, стать для него «языком» для выражения мыслей” [1, с. 109].

У навчальному плані шкіл 1-го ступеня для 1 та 2 років навчання мистецтву в середньому на тиждень відводилося (навчання було не предметним, тому години відводилися на мистецтво, рухомі ігри, трудові процеси) 6 годин з 18, а для 3 та 4 років навчання (предметне викладання) вивчення мистецтва відводилося 3 з 27 і 4 з 30 годин, що складало біля 20% всього навчального часу [3, с. 4].

У програмі для трудової школи 1921 року зазначається, що мистецтво робить життя емоційно насиченим, завдяки чому робота набуває творчого характеру. В ній дається коротка характеристика і методичні рекомендації щодо розвитку художніх здібностей учнів різних вікових груп.

Так, перший період (до 10 років) характеризується як період впевненості, всевміння, зацікавленості й великої активності. При цьому підкреслюється, що фасова характеристика об’ємних речей у дитячих творчих зображеннях витікає з їх сприйняття, тому таке трактування предмета є природним. Закони ж перспективи в цьому віці не повинні нав’язуватися, але для більш точного осмислення співвідношення форм, їх геометричного характеру потрібно й можливо знайти дитину з найпростішими обмірами та геометричними схемами [18, с. 313].

Другий період (11–13 років) характерний переходом від наївного синтезу до аналізу, накопичення та систематизації знань. У цей період важелем нашого мислення є порівняльний метод пізнання, який елементарно розвивається на фактурних якостях обробки різних матеріалів. Образотворчою діяльністю в даний період виступає, як фактор творення речей з різних матеріалів, творчість художнього оформлення. [18, с. 314].

Третій період (від 15 років) характерний вибухом колишньої активності “творця”, з тією різницею, що в першому періоді для дитини навколишні форми були незрозумілі, в другому періоді вона докладає зусилля для їх розуміння, частково приймаючи на віру, а тепер вона їх критикує задля побудови позитивного ідеалу, стремління до оновлення. Тому тут доцільно давати найбільш точні знання живописної та інших технік, що підвищує цінність художніх творів в очах підлітків [18, с. 316–317].

У програмі особливе місце відводиться вивченню історії мистецтва, яке покликане розвивати активно-пізнавальну волю підлітків [18, с. 316].

У програмі з малювання 1922 року вже передбачався не стільки художньо-творчий розвиток учнів, скільки заняття з ними технікою малювання різних предметів у перспективному вигляді. Метою навчання малюванню визначалось грамотне зображення простих предметів у трьох вимірах так, щоб в намальовані предмети дійсно були б схожі на самих себе, а не на кривулі, зрозумілі тільки самому учню. Вказувалося, що при такому підході до малювання не можна від учня вимагати художнього виконання, а тому для здібних учнів треба організувати додаткові заняття [6, с. 73-74].

Таким чином, автори програми повністю відкидали дитячу художньо-виражальну творчість, відзначали, що не всі діти мають художні здібності й не всім їм необхідно займатися мистецтвом, яке є привілеєм природно обдарованих, з якими повинні проводитись окремі заняття.

У програмі з викладання малювання, креслення та ліплення в трудовій школі (семирічці) 1925 року відмічалось, що у зв’язку з вимогами часу до трудового виховання головне завдання педагогіки – набуття технічних трудових навичок. А так як уміння виконувати й читати графічні зобра-

ження є необхідною умовою успішної діяльності, то основним завданням навчання малюванню в загальноосвітній школі повинно бути набуття знань та навичок в області графічної грамоти, унаслідок чого й викладання цієї дисципліни повинно мати науково-прикладний характер. “Графічна грамота” визначалася як уміння протокольно точно, графічно й пластично передати дійсний вид конкретних явищ. Вказувалося, що виконання такого роду зображень – це діяльність чисто аналітичного, розсудливого, відтворюючого характеру, яка не допускає видозмін, перетворень або стилізації нашого сприйняття, що ідуть в розріз з цілями, завданнями і змістом графічної та пластичної грамот, які ні в якому випадку не можуть бути віднесені до області мистецтва [17, с. 5-10].

Так в даній програмі намітилася технізація малюнка та виведення його із області мистецтва. Основним видом зображення стає технічний малюнок, що виконується за законами прямолінійної перспективи й націлений на набуття технічних навичок зображувальної діяльності з подальшим переходом в креслення.

Таким чином, у 20-і роки чітко визначилося два напрямки – образотворче й технічне малювання. Перший напрямок був зорієнтований на творчий художньо-естетичний розвиток учнів і ґрунтувався на природному психофізіологічному розвитку дитини. Другий – ставив за мету навчити учнів графічній грамоті, тобто передачі видимого за допомогою зображення його конструктивно-геометричної основи. У цьому випадку емоційно-відчуттєвий фактор ніякого значення не мав, так як зображення диктувалося геометричними правилами креслярської побудови і завдання “художника” полягало в тому, щоб за допомогою малюнка-креслення передати проекцію зображуваного. А так як “технічний малюнок” виконується за строгими геометричними правилами і законами, то й навчання спрямовувалося на вивчення цих правил і законів.

Програми “Ізробота” (1930) [15, с. 69-73] та “Графічна грамота” (1931), що складається з двох розділів – роботи з малювання і роботи з креслення [16, с. 79–80], також визначають основним завданням – навчання графічній грамоті.

Формування художньо-педагогічної системи виховання відбувалося на фоні політико-ідеологічної боротьби радянського режиму за допомогою диктатури пролетаріату та терору з проявами творчих художніх рухів, що, звичайно, супроводжувалося аналогічним процесом ідеологічного диктату і в шкільній педагогіці.

Так, в програмі з “ІЗО” 1932 року намічена тенденція поєднання обох напрямків була лиш своєрідним загладжуванням гостроти проблеми та створенням необхідних умов для подальшого монопольного ідеологічного впливу на шкільну педагогіку. У програмі визначалося, що головне завдання образотворчого мистецтва в початковій і середній школі – дати учням елементарну графічну грамотність як засіб художнього сприйняття та загальної політехнічної освіти. Для цього необхідно розвивати в учнів спостережливість, уміння бачити, аналізувати і зображувати бачене та спрямовувати їх на вираження своїх думок через художній образ, як шляхом графічного, так і кольорового вирішення [7, с. 91].

Таким чином, в основу навчання образотворчому мистецтву було покладено навчання графічній грамоті, яка, разом з вирішенням політехнічних задач навчання, виступала тепер і як засіб художнього розвитку та виховання, спонукала до творчої художньо-зображувальної діяльності. Поряд з “технічним малюванням” дана програма передбачала й художньо-творчу зображальну діяльність, спрямовану на

художньо-естетичне виховання учнів засобами образотворчих мистецтв, так як містила різні види роботи: вільне малювання; малювання з пам'яті і з уяви; малювання з натури; ліплення і конструювання; плакат; шрифтову роботу; екскурсії.

У нових удосконалених програмах середньої школи 1933 року розвивається й закріплюється розділ графічної грамоти, який повинен сформувати в учнів навик "читати і писати" тривимірний простір. Цей розділ (технічний образ) прирівнювався до мистецтва письма, мав на меті навчити від руки (без допомоги лінійки і циркуля) зображувати предмет в його тривимірному вираженні з виявленням його конструкції, величин, взаємовідношень і деталей, які дають змогу судити про функціональне призначення цього предмета. Навчання будувалося на вивченні побудови спочатку простих геометричних форм, потім ці знання закріплювалися при зображенні реального предмета, речі, в формі якої можна побачити вивчені геометричні форми.

При цьому в програмі відмічалось, що значення графічної грамоти не обмежується тільки зображенням технічного образу предмета як такого. Вона є і головною при зображенні художнього образу предмета [12, с. 6-7].

Таким чином, програма 1933 року, розвиваючи розпочатий рух поєднання художнього і технічного в образотворчому мистецтві, визнавала технічну сторону головною, підкоривши їй художню. Так художній образ став залежним від технічної системи зображення – в даному випадку лінійної перспективи. Унаслідок цього основою навчання, його метою стала фотографічна система відтворення навколишнього з визначеними чіткими правилами і законами, які дуже легко піддавалися контролю – що і як можна фотографувати, а що і як не можна. Все це під ідеологічним тиском зводило нанівець глибоку внутрішню суть мистецтва, звужуючи його до рівня технічної фотографії. І це, звичайно, стало відповідати засадам "соціалістичного реалізму".

Отже, прийнятий Постановою ВКП(б) 1932 року "єдиновірний" метод "художнього" відображення – "соціалістичний реалізм", був упроваджений в практику навчання і виховання дітей засобами мистецтва.

Зрозуміло, що така технологічна система навчання образотворчому мистецтву має небагато спільного з головним завданням самого мистецтва – творення художнього образу. Тому, вже в 1933 році в програмі "Малювання і ліплення" термін "художній образ" був вилучений, а навчання передбачало всього лише систематичну роботу по уточненню дитячих спостережень над формою і кольором та набуття необхідних навичок та вмій користування фарбами, олівцем і пластичним матеріалом [8, с. 135].

Подальший напрямок художньої педагогіки базувався на оволодінні технічними навичками зображувальної діяльності, які набували переважаючого характеру, і навчання приймало художньо-технічну направленість. Все це спричинило відхід від сприйняття і вивчення мистецтва через його образну суть.

Починаючи з 1937 року, предмет називається "Малювання". Він не включає в себе ліплення і розглядається не як загальнорозвиваючий, а як самостійний курс професійного навчання. Програма з малюнка 1937 року вимагала від початкової школи дати учням вміння і навички, необхідні їм для грамотного зображення навколишніх предметів. Для цього вчитель шляхом систематичних завдань повинен навчити дітей бачити і спостерігати навколишні предмети, уточнювати уявлення про їхню форму і колір; озброїти учнів початковими технічними навичками в роботі олівцем та фарбами і знаннями основних елементарних

правил зображення простих знайомих їм предметів. Тому малювання в початковій школі повинно проводитися як систематичний самостійний курс навчання. Основним видом зображувальної діяльності стає малювання з натури, а методом навчання малюнку – "геометричний" [9, с. 91].

Так, в програмі з малюнка 1943 року визначалося, що завданням малювання є навчання основам зображувальної грамоти, яка дає можливість правильно зображувати різні предмети, передаючи їх об'ємну форму і розміщення в просторі. При цьому вже з 3 класу малювання повинно було проводитися з обов'язковим урахуванням точки зору малюючого [10, с. 100-101].

Необхідно звернути увагу на те, що вимоги до оволодіння учнями необхідними знаннями, уміннями й навичками графічної грамоти програмами з малювання ставилися занадто непосильні. У третьому класі, наприклад, учні повинні вміти зображувати об'ємні предмети з дотриманням пропорцій, у залежності від їх положення по відношенню до малюючого (на рівні горизонту, вище і нижче горизонту, фронтально і під кутом до малюючого), користуватися світлотінню та фарбою різної сили тону для передачі об'ємності зображуваних предметів [11, с. 143]. По суті, це вимоги до зрілого професійного академічного малюнка.

У типовій програмі середньої школи 1951 року вимоги з графічної грамоти розглядаються як основи зображувальної грамоти [14], а в основу програми 1954–1955 навчального року покладено реалістичний малюнок [13]. Зміст же та практична направленість навчання залишилися незмінними – вивчення правил побудови перспективного малюнка в процесі малювання з натури фігур різної геометричної форми.

З 1964 року предмету "Малювання" повертається попередня назва – "Образотворче мистецтво". Розширюється коло виховних завдань. Однак практична система навчання залишається незмінною – навчання реалістичному малюнку [5].

У 1981 році виходить програма з образотворчого мистецтва, розроблена НДІ ХВ АПН СРСР спільно зі Спілкою художників СРСР. Автори програми знову, як на початку ХХ століття, звернулися до суті художнього відтворення дійсності, поклавши в основу принцип систематичного розвитку в учнів здібностей сприйняття художнього образу і його посиленого відтворення в особистих художніх роботах [4, с. 2].

Порівняно з попередніми, ця програма піднімає одне з найважливіших питань образотворчого мистецтва – художнє відображення дійсності на основі формування художнього образу, шляхом аналітичного художньо-естетичного сприйняття явищ і об'єктів навколишньої дійсності та передача їх за допомогою різних засобів вираження.

Вивчення конструктивних особливостей форм предметів, об'єму і просторових відношень здійснюється в процесі спостереження навколишньої дійсності і передачі зорових уявлень засобами різних видів художньо-зображувальної діяльності. Перспективні зміни різних форм у просторі передаються учнями у відповідності до їх зорового сприйняття, рівня психологічного, фізіологічного, конструктивного, образного, естетичного та інших особливостей розвитку. Кінцевою метою такого навчання є передача видимої просторової перспективи навколишнього світу в художньо-образній формі.

Ця програма передбачає врахування в процесі художнього навчання досягнень різних наук, які допомагають розкрити природну суть образотворчого мистецтва та врахувати психофізіологічні особливості розвитку дітей,

сприйняття ними навколишнього і мистецтва, що дозволяє будувати процес навчання системно і цілеспрямовано.

Прийняття і впровадження даної програми в практику загальноосвітніх шкіл спричинило руйнування штучно створених ідеологією рамок дозволеного, сприяло творчому пошуку як форми художнього вираження, так і художньо-педагогічних систем викладання образотворчого мистецтва.

Пояснення основних завдань нового підходу Головне управління шкіл Міністерства освіти УРСР подало в методичному листі про викладання образотворчого мистецтва в 1986–1987 навчальному році. У листі особливо наголошувалося на тому, що в основі нової програми – опора на художню специфіку реалістичного мистецтва. Таким чином, вироблене радянським мистецтвом і педагогікою поняття реалістичності – фотографічності зображення, все ж таки збереглося. Хоча в педагогічних підходах до навчання вже враховуються форми і методи природного навчання навичкам зображення навколишнього простору і предметів в ньому [2, с. 1–2].

Висновки. У нових політико-історичних умовах, умовах зняття ідеології монопольно-комуністичної цензури і тиску

на мистецтво виникають можливості для пошуку й створення своєрідної національної мистецької форми та педагогічної системи навчання образотворчому мистецтву. Але тут виникають питання, пов'язані з теорією "реалістичного" зображення: Як розуміти поняття реалізму в мистецтві? На що орієнтуватися в побудові педагогічних систем та технологій навчання образотворчому мистецтву? Виникає конфлікт між спадкоємним минулої системи поняттям "реалістичності-фотографічності" зображення, коли "реалізм" визначала зовнішня схожість, чітке відтворення законів та правил геометрії перспективних побудов, і художньою образністю, яка не тільки допускає, але й передбачає різні варіанти стилізації, переробки, узагальнення в художніх роботах сприйняття навколишнього. Яка ж залежність між "реалістично-фотографічним" зображенням і образною структурою художнього твору? Що в такому разі є "образотворчою грамотою" і яке місце та значення вона має в естетичному вихованні та художній освіті? По суті, відповіді на ці питання визначають як направленість розвитку, так і мету, завдання й методи навчання образотворчому мистецтву.

Література та джерела

1. Единая Трудовая Школа и примерные планы занятий в ней (1-ая ступень обучения). – Изд. Вятского Губернского Отдела Народного Образования, 1918. – 127 с.
2. Методическое письмо о преподавании изобразительного искусства на 1986–1987 учебный год. – К.: Радянська школа, 1986. – 24 с.
3. Примерная программа Единой Трудовой Школы 1-й ступени. – М., 1920. – 15 с.
4. Программы восьмилетней школы. Изобразительное искусство. – М.: Минпрос СССР, 1981. – 77 с.
5. Программы восьмилетней школы. Изобразительное искусство. – М.: Просвещение, 1964. – 47 с.
6. Программы для 1-й и 2-й ступени единой трудовой школы. – Новгород, 1922. – 91 с.
7. Программы начальной школы (городской и сельской). – М.: Учпедгиз, 1932. – 160 с.
8. Программы начальной школы (городской и сельской). – Сталинград: Учпдгиз, 1933. – 215 с.
9. Программы начальной школы. – М.: Наркомпрос, 1937. – 136 с.
10. Программы начальной школы. – М.: Наркомпрос, 1943. – 129 с.
11. Программы начальной школы. – М.: Учпедгиз, 1950. – 176 с.
12. Программы средней школы (городской и сельской). 5–8 года обучения. Вып. 7. – М.: Учпедгиз, 1933. – 38 с.
13. Программы средней школы на 1954–1955 учебный год. Рисование. – М.: Учпедгиз, 1954. – 16 с.
14. Программы средней школы. Рисование. – М.: Учпедгиз, 1951. – 16 с.
15. Программы фабрично-заводской семилетки. Вып. 6. – М., Л.: Госиздат, 1930. – 79 с.
16. Программы школ колхозной молодежи. – Вып. 2. – М., Л.: Учпедгиз, 1931. – 80 с.
17. Программы-минимум единой трудовой школы 1 и 2 ступени. Вып. 2. – Л., 1925. – 68 с.
18. Программы для 1 и 2 ступени семилетней единой трудовой школы. – М.: Просвещение, 1921. – 358 с.

В статье рассматривается педагогическая система учебы учеников изобразительному искусству на основе анализа научных исследований, а также программ, которые действовали в Украине и содержат новый материал из отмеченной проблемы. Определяются направления, подходы, методики художественно-эстетического воспитания средствами изобразительного искусства. Прослеживается общий ход развития системы эстетичного воспитания и художественной учебы учеников. Затрагиваются вопросы, которые определяют как направления развития, так и цели, задания и методы учебы изобразительному искусству на современном этапе.

Ключевые слова: изобразительное искусство, методика преподавания, реалистичное изображение.

In the article the pedagogical system of teaching pupils the fine art has been examined on the basis of analysis of scientific researches, as well as the programmes which operated in Ukraine and contained new material on the noted problem. Directions, approaches, methods of art-aesthetic education by means of fine art have been determined. The general process of the system of aesthetic and artistic education of pupils has been traced. Issues determining both directions of development and aims, tasks and methods of teaching the fine art on the modern stage have been considered.

Key words: fine art, teaching methodology, realistic image.